

שירת התנ"ך של דודו ברק

יוסף פריאל

תקציר

מעל חמישים שנה כותב דודו ברק שירים ופזמונים, יותר מ-400 הולחנו. חלק מפזמונים אלה הם ממש פס הקול של המדינה, במיוחד מן התקופה שלאחר מלחמת ששת הימים ושחרור "ארץ התנ"ך". כך הם למשל "ארץ ישראל יפה", "פרחים בקנה", ו"חג יובל". במאמר זה פנינו להדגשת הקשר העמוק והאוהב שבין ברק לשפת המקרא ולארצו. נושא נוסף הנידון במאמר הוא הקשר המיוחד שבין ברק לירושלים, בירת תקופת המקרא. כעשירית משיריו עוסקים בירושלים, גם הם בהשראת השפה המקראית, והמפורסם שבהם הוא "שובי בת ירושלים". במאמר הצגנו את דרכי שימושו של ברק בתנ"ך, בשיבוץ פסוקים, בשימוש במוטיבים מקראיים, ואפילו באימוץ מילים מקראיות ופסוקים לצורך שמות של שירים.

תאריכים: דודו ברק, פזמונאות ישראלית, התנ"ך כערש תרבותי, שירי ירושלים, שפת המקרא, ארץ התנ"ך.

* ד"ר יוסף פריאל מכשיר מורים וגננות במכללת גבעת וושינגטון ובמכללת אורות, מלמד באוניברסיטת בר אילן את הקורסים "השתקפות סיפורי התורה בזמר העברי", "השתקפות דברי הנביאים והכתובים בזמר העברי", "פזמונאי ישראל כותבים תנ"ך", ומרצה לתנ"ך.

א. מבוא

למעלה מ-400 פזמונים שהולחנו¹ כתב דודו ברק.² הם נאספו בשלושה אוספים: "דרך ארץ השקד" (1986), "היום היום" (2008), ו"לקט שכחה" (2012). ברק עסק לא רק בפזמונאות, הוא כתב גם תשעה ספרי שירה³ ושלושה ספרים לילדים. ספרו "פולין בין פאר לאפר" (1986), הקשור בתולדות משפחתו,⁴ עובד על ידי יאיר קלינגר לקנטטה מוזיקלית הנקראת "בין ורשה לירושלים".

השם שנתן ברק לספרו זה הוא כמובן מקראי: "לְשׁוֹם לְאַבְלֵי צִיּוֹן לְתֵת לָהֶם פֶּאֶר תַּחַת אֶפְרַיִם" (יש' סא, ג). שימת הלב למקור המקראי של מילות שיריו של ברק היא מטרת עבודתו. ואכן, במאמר ראשון זה לא באנו לסקור את כל עבודתו אלא רק את הקשר העמוק שלו למקרא ולשפתו.

במאמר קודם⁵ כבר הבחנו בעובדה שהתנ"ך היה נוכח בפזמונאות הישראלית בעיקר עד אמצע שנות השמונים, אך מאז חלה נסיגה גדולה בסוגת הכתיבה הזו. לא נכחד שגם רוב שיריו המפורסמים של ברק נכתבו בשנות השבעים, אך הוא לא הפסיק את כתיבתו עד ימים אלה.

השם של ספרו האחרון, "שיר קורא ללחן" (2017), מבטא את פנייתו של ברק למלחינים

1 על היחס בין פזמונאות לשירה ראו אצל זיוה בן-פורת, "הפזמון כבעיה וכמושא של חקר הספרות", בתוך: **ליריקה ולהיט**, תל-אביב 1989, עמ' 9-23, וראו שם מאמרים נוספים העוסקים בסוגיה זו. במאמר קודם ("הארץ הטובה, ההר הטוב ונביאו אליהו בשירי טהרלב", **מחקרי גבעה**, ה [תשע"ח], עמ' 189-208, ושם עמ' 190-191) הכרענו שאומנם ניתן להבחין בין שני המושגים, אך השפה המקובלת לא מבחינה ביניהם, ולכן גם במאמר זה ננקוט "שירים" ולא "פזמונים".

2 ב-1969 הולחן לראשונה שיר שלו: "הילדים של סיון". המלחין היה איש הרדיו ניסים שובל, והושר בפי אילנית. השיר מופיע בספרו של דודו **היום היום**, עמ' 58. ספר זה סרוק באתר של דודו, וניתן לראות שם את כל ההפניות לשירים וסיפוריהם. <https://dudu-barak.com/wp-content/uploads/2017/03/HAYOM.pdf>

3 את ספר שיריו של ברק **איש הבשר איש החלב** (תשל"ז), סקר פנחס אלעד-לנדר "ייחודו של ספר ביכורים", **מאזניים**, מ/ב (תשל"ז), עמ' 146-147. את **שלושים עונות של גשם** (תשל"ט), סקרה שלומית כהן-אסיף "שירים בניחוח הנכון", **מאזניים**, נ/א (תשל"ט), עמ' 67-68. את **אהבה מחילה פיוס** (תשמ"ט), סקרה באותו שם יהודית כפרי **במאזניים** סד/ א-ב (תשמ"ט), עמ' 85-86. **במאזניים** נד/א; נה/ו; נט/ז-ח יש סקירות קצרות על ספרים נוספים.

4 הקנטטה תורגמה לפולנית: Dudu Barak Polska. על קובץ שירים זה ראו בפרק "נושא השואה בספרות הישראלית - גל חדש" בספרו של אבנר הולצמן, **אהבות ציון**, ירושלים תשס"ו, עמ' 522-549, ושם עמ' 534.

5 "שירת התנ"ך של יורם טהרלב", **מחקרי גבעה**, ד (תשע"ו-תשע"ז), עמ' 169-201, ושם עמ' 171-174.

להלחין גם את שיריו ופזמוניו⁶ שנכתבו בשנים האחרונות, וגם בהם ניכרת (אם כי במידה פחותה) ההשפעה המקראית על שפתו.

דודו ברק נולד בירושלים ב-6.2.1948, כשלושה חודשים לפני הקמת המדינה. עיון בכתיבתו יכול למצוא נקודות השקה בין תולדות חייו לתולדותיה של המדינה. הדבר התבטא בשנת חצי היובל (תשל"ג) שלכבודה כתב את "חג יובל" שזכה במקום השלישי בפסטיבל שירי הילדים באותה שנה.⁷ כך מספר הבית השני:

צוֹחֲקִים יַחֲדָיו בְּרוֹן, הַשְּׂרוֹן וְהַשׁוֹמְרוֹן,
בִּירְיָחוֹ רְמוֹן פְּרַח, נְאֻת נִיחֻחוֹ שְׁלַח.
יָם הַמֶּלַח כְּבָר מְתוֹק, עַל הַנֶּגֶב חַג מְאִיר,
הַר סִינַי פְּתָאוֹם יָרֵק, וְאוֹפֵדָה לִי תִשָּׂר.

פזמון:

חַג חַג חַג יוֹבֵל, עַל כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל,
עַל כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, חַג יוֹבֵל.

בשיר זה מבטא המשורר את התלהבותו מן הארץ שהתרחבה לה לאחר חצי יובל שנים מזרחה ודרומה וכולה נושאת פריה. בשנת היובל (תשנ"ח) הוסיף ברק בית מתקן לשיר על פי המציאות שהשתנתה עקב פינוי סיני בתשמ"ב (1982) ויריחו בתשנ"ד (1994).

זֶה הַשִּׁיר נוֹלָד אֵי שָׁם, בְּחֻצֵי יוֹבֵל לְעַם,
וְעִכְשָׁיו כְּבָר חַג יוֹבֵל, עַל כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.
אֵין אוֹפֵדָה וִירְיָחוֹ, הַר סִינַי גַּם הוּא רְחוֹק,
אֲךְ עוֹד יִתְמַמֵּשׁ חִלּוֹם, וַיִּגְיַע הַשְּׁלוֹם.⁸

עשר שנים אחר כך, בתשס"ח (2008), חגגה המדינה שישים, וברק כתב לזמרת אילנית, שחגגה גם היא עם המדינה ועם ברק את יום הולדתה השישים, את השיר "ישראלית".⁹

6 באתר של דודו מוצג הספר כספר פזמונים, אך לדעתי חלקם הגדול נוטה יותר להגדרה של שירים. גם ספר זה סרוק באתר, ראו: <https://dudu-barak.com/wp-content/uploads/2018/10/%D7%A9%D7%A8-%D7%A7%D7%95%D7%A8%D7%90-%D7%9C%D7%9C%D7%97%D7%9F-%D7%93%D7%95%D7%93%D7%95-%D7%91%D7%A8%D7%A7-2.pdf>

7 הלחין שייקה פייקוב, שהיה שותף פעיל מאוד של ברק בשנים הראשונות של כתיבתו. את השיר שר אבי טולדנו והוא מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 204.

8 תוספת זו לשיר מופיעה בספרו **היום היום**, עמ' 205.

9 הלחין תומר הדדי. השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 44.

השיר, המשלב מוטיבים לאומיים ורתיים עם פרטים מחייה של הזמרת, מסתיים כך:

נושאת שירי מְחָר, לְמוֹשְׁבָה גְבוּלִית - אֲנִי יִשְׂרָאֵלִית.
בְּפִי תְּפִלַּת שְׁלוֹם, כְּחֻלָּה כְּמוֹ טְלִית - אֲנִי יִשְׂרָאֵלִית.
לְעֵד, לְנִצְחָה, מְחַפְּשֶׁת אֶת הַדָּרָה,
לְעֵד, לְנִצְחָה, חַפְּשִׂיָה וּמְאֻשְׁרָה,¹⁰ אֲנִי יִשְׂרָאֵלִית.

פזמון:

יִשְׂרָאֵלִית בְּלֵב וּבְנֶשְׁמָה, בְּשִׁפְתַי אֲמִי וְגַם בְּשָׁמִי,
בְּחֻלּוֹמֵי וּבְדָמֵי, רְקוּד וְזָמֵר עִמָּמִי, בְּאִמָּא אֲדָמָה...

35 שנים אחרי "חג יובל", ברק עדיין גאה במושבה הגבולית, בטלית הכחולה-לבנה, ובאמא-אדמה¹¹ שהיא ארץ המולדת. הקשר העמוק והעבות של ברק לארץ המולדת ומורשתה הוא לא פחות מן הקשר לעברה של ארץ זו – ארץ התנ"ך ושפתו, ואת זאת נוכיח.

ב. שיבוצים מקראיים

ברק מרבה לשבץ פסוקים בשיריו,¹² כך ב"ארץ ישראל יפה" המפורסם.¹³

נַעֲדָה טוֹבָה יִפֹּת עֵינַיִם לָנוּ יֵשׁ בְּאַרְצֵי יִשְׂרָאֵל,
וַיֵּלֶד טוֹב יְרוּשָׁלַיִם, הוּא מִי פִּלֵּל (תה' קו', ל), וּמִי מִלֵּל (בר' כא, ז)?
וְתוֹרָה אוֹרָה כּוֹזוּ יֵשׁ לָנוּ וְגַם הַגְּדָה וּמִגְלָה,
וְאֵלֵהִים אֲחָד שְׁלָנוּ וְקוֹל חֲתָן וְקוֹל כְּלָה (יר' לג, יא).

10 רומז כמובן לשיר "חופשי ומאושר" שכתב דודו, הולחן ב-1971 על ידי בועז שרעבי ובוצע על ידי אילן ואילנית. בגלל הקשר העמוק ביניהם, תופיע אילנית עוד פעמים מספר במאמר זה. השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 308.

11 רומז לשירו של יענקלה רוטבליט מ-1969.

12 במאמרה "שירי ארץ ישראל והמסורת היהודית" (אצל: איתן אביצור ואחרים) [עורכים], **לבוש ותוך: המוסיקה בחוויית היהדות**, רמת-גן תשע"ב, עמ' 123-138, ושם עמ' 128-129) הצביעה טלילה אלירם על שיר זה כמאפיין להשתקעות התנ"ך ב"שירי ארץ ישראל", אם כי היא הניחה שהנערה הטובה יפת העיניים, הפותחת את השיר, הגיעה משירו של לוי קיפניס "אליעזר ורבקה". השיר נכתב ב-1919, ומופיע בגיליון מס' 35 של **גיליונות לגנות**. גיליונות אלה הן הגרסה המוקדמת של כתב העת **הד הגן**.

13 גם את זה הלחין שייקה פייקוב (1972) וביצעה להקת פיקוד דרום. השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 10.

פזמון:

אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל יִפָּה, אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל פּוֹרַחַת,
אֶת יִשְׁבָּה בָּהּ וְצוֹפָה, אֶת צוֹפָה בָּהּ וְזוֹרַחַת.
לְנוּ יֵשׁ, אַחִי, הָרִים אֶלְפִים, בָּם נָאוּ רַגְלֵי הַמַּבְשָׁר (יש' נב, ז; נחום ב, א)...

וְהַעֲמֵק הוּא כְּפֶתוֹר וְפָרַח (שמ' כה, לג), וְהָהָר הוּא פָּרַח וְכַפְתּוֹר,
וְהַצֶּפוֹן שְׁלֵגִים וְקָרַח וְהַדְּרוֹם זָהָב טָהוֹר (שמ' כה).
כָּל הַפְּרָדִיסִים נוֹתְנִים כָּאֵן רֵיחַ וְהַשְּׁקָרִיּוֹת כָּלָן פּוֹרַחוֹת,

הַשֶּׁמֶשׁ כָּאֵן תָּמִיד זוֹרַחַת, עַל מִי תוֹגָה (מש' יד, יג) וּמְנוּחוֹת (תה' כג, ב).
גַּם לַפְּרָחִים אֲשֶׁר בִּינֵינוּ יֵשׁ מְקוֹם בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל,
מִן הַצִּדוֹת שְׁלֵא עֲלֵינוּ, אֶתָּה וְרַק אֶתָּה גּוֹאֵל.
בְּכַחַל לְכֵן מוֹנֵף הַדָּגָל וְלִירוּשָׁלַיִם כָּל שִׁירֵי,
אֲנַחְנוּ שׁוֹב עוֹלָיִם לְרַגְלֵי, הוּ שִׁירֵי: עִם יִשְׂרָאֵל (שמ"ב יח, יז) חֵי!

בגוף הציטוט הובאו המקורות של כמה מן המילים בשיר, אך ברצוני לעמוד על שניים מהם. התקבולת בין "פֶּלֶל" ל"מֶלֶל" היא בעצם תקבולת בין שני פעלים נדירים בעברית המורדנית וברור שיסודם הוא בשפת המקרא. המילה "פֶּלֶל" בוטאה על ידי ישראל-יעקב האומר לבנו האובד: "רָאָה פְּנִיךָ לֹא פֶּלְלֵתִי" (בר' מח, יא), וחריזתה "מֶלֶל" מופיעה בפירושו בדברי שרה היולדת בת התשעים: "וּתְאֶמֶר מִי מֶלֶל לְאַבְרָהָם הַיְנִיקָה בְּנִים שָׂרָה" (בר' כא, ז).

המילה "יִשְׁבָּה" המופיעה בפזמון היא לא מילה מקראית אך הטייתה מבוססת על סגנון כתיבה מקראי בלבד. "יִשְׁבָּה" בבניין בינוני כמוה כ"שִׁפְטָה" הנאמר על השופטת דבורה "הִיא שִׁפְטָה אֶת־יִשְׂרָאֵל" (שו' ד, ד), או כדוגמת "עֵינֵי עֵינֵי יִרְדָּה מֵיָם" (איכה א, טז).

שתי דוגמאות אלה מורות על כתיבה המושפעת מאד מסגנון הכתיבה המקראי, השיר הזה עטוף גם בשיבוצים מן המקרא. הביטוי "קוֹל חָתָן וְקוֹל כְּלָה" מופיע בירמיהו ארבע פעמים¹⁴ ומקור המילים "רַגְלֵי הַמַּבְשָׁר" הוא בישעיהו ובנחום. בהמשך השיר מוזכרים עוד ה"כְּפֶתוֹר וְפָרַח" וה"זָהָב הַטָּהוֹר" המוזכרים ממנורת המשכן (שמ' כה) ושיבוצים נוספים כ"מִי תוֹגָה" (מש' יד, יג); "מְנוּחוֹת" (תה' כג, ב) ו"עִם יִשְׂרָאֵל" שהוא כמובן צירוף מקראי, אך למרבה הפלא מופעו הראשון הוא רק בשמ"ב יח, יז והוא אינו תדיר בתנ"ך. אין צורך להרחיב על נוכחותם של המוטיבים הדתיים הרבים בשיר כא-להים, גואל, מגילה ועלייה לדגל. כולם, מלבד ההגדה¹⁵ המאוחרת, מיסודות התיאולוגיה המקראית.

14 ושלושה מהם (ז, לד; טז, ט; כה, י) כחלק מנבואת פורענות. רק הנבואה המופיעה רביעית (לג, יא) שהיא נבואת נחמה, מצדיקה את השיבוץ של פסוקים אלה בברכה השביעית של "שבע הברכות" הנוהגות במשתה חתן וכלה.

15 המילה הגדה בה"א אינה מקראית, וסביר להניח שהכותב התכוון להגדה של פסח, שעריכתה

ואכן, שיר זה הפך להיות מאבני היסוד של הזמר העברי המתחדש, ועד היום הוא נלמד במערכת החינוך ומושר באירועים לאומיים רבים.

שיר לא מוכר, העושה מלאכה מתוחכמת בשפה המקראית, הוא "ארץ לבנה"¹⁶.

שֶׁלֶג צַח בִּירוּשָׁלַם, שֶׁלֶג רַךְ עַל הַר הַבַּיִת (מיכה ג, יב),
שֶׁלֶג, שֶׁלֶג מְשֻׁמִּים, עַל בֵּית לֶחֶם וְחֶבְרוֹן.
הַיְנוּמֵת כָּלָה חֲדָתָה, מְעַל צֶפֶת, מְעַל נְצֶרֶת,
מְלַמְּלָה עַל יָם כְּנָרְתָה, כְּתָר נַח עַל הַחֶרְמוֹן.

פזמון:

אַרְץ לְבָנָה פְּעַם בְּשָׁנָה, וְהַלֵּב עוֹטֵף בְּעֵנָה.

הִי יוֹנָה שְׁלוּגַת כְּנָפִים, הַנוֹשֵׂאת עָנָף עֵץ זֵית (בר' ט),
עֵיט, עֵיט עַל דְּרִיף,¹⁷ עוֹפֵי נוֹסֵי בְּחוּגָה.
יוֹנָתִי (שה"ש) מְחַד הַשְּׁלַח, וּמְאַבֵּן כָּף הַקְּלָע (שמ"א כה, כט),
עוֹפֵי אֵל חֲגוּי הַסְּלָע וְאֵל סִתָּר מְדֻרָּה (שה"ש ב, יד),

חלקו השני של הבית השני שח כך: "יוֹנָתִי מְחַד הַשְּׁלַח וּמְאַבֵּן כָּף הַקְּלָע, עוֹפֵי אֵל חֲגוּי הַסְּלָע וְאֵל סִתָּר מְדֻרָּה". ברק משלב כאן בין שלושה ספרים שונים. "יוֹנָתִי" היא יונתו של בעל שיר השירים (ב, יד),¹⁸ השורה "בְּחֲגוּי הַסְּלָע בְּסִתָּר הַמְדֻרָּה" (שם). אך בקנה של יונה זו נמצאים גם חודו של השלח המוכר ממגיני חומת ירושלים בימי נחמיה: "בְּאַחַת יְדוֹ עֵשָׂה בְּמִלְאָכָה וְאַחַת מְחֻזָּקֶת הַשְּׁלַח" (ד, יא)¹⁹, וגם "כָּף הַקְּלָע" הנוראה מגיעה מאיחולה של אביגיל לשונאיו של דוד, גיבור נאומה המרשים בשמ"א כה, כט.²⁰

כנראה שברק רומז כאן לפער בין חלומו האישי שהופיע בראשית הבית השני "הִי יוֹנָה שְׁלוּגַת כְּנָפִים, הַנוֹשֵׂאת עָנָף עֵץ זֵית, עֵיט, עֵיט עַל דְּרִיף, עוֹפֵי נוֹסֵי בְּחוּגָה", לבין המציאות

נעשתה לאורך שנים רבות לאחר חורבן הבית השני, ראו יוסף תבורי, "לתולדות הגדת הפסח הארצישראלית" אצל: מנחם כהנא ואחרים (עורכים). **ספרות חז"ל הארץ-ישראלית**, ח"א, ירושלים תשע"ח, עמ' 379-402.

16 הולחן ב-2004 על ידי איש הרדיו טוני הלפמן והושר על ידי רונית אופיר. השיר מופיע בספרו **היום**, עמ' 16.

17 ציטוט שם שירו של טשרניחובסקי שפורסם ב-1936. ראו: **כל שירי שאול טשרניחובסקי**, ירושלים תרצ"ז, עמ' לג.

18 וכן של ירמיהו מט, טז ועובדיה א, ג.

19 נחמיה גם זיכה אותנו במידע על מקום הנקרא "ברכת השלח" (שם ג, טו).

20 על תחכומה, ראו למשל ניתוח זה: חיה פייגנבוים-בן איון, "אמנות ומשמעות בנאום אביגיל", **בית מקרא**, מב/ב (תשנ"ז), עמ' 171-187.

העכשווית של מדינת ישראל הכוללת גם שלח, כף קלע ועיטים על ההרים ולא רק יונת שלום שְׁלוֹמַת כְּנַפַּיִם.²¹

בשיר זה ניתן למצוא גם את "הר הבית", שרק מיכה הנביא²² טבע ביטוי זה במקרא כנבואת חורבן מוקדמת: "לִכְן בְּגַלְלֶכֶם צִיּוֹן שְׂדֵה תַחְרֹשׁ וִירוּשָׁלַם עֵינַי תִּהְיֶה וְהָר הַבַּיִת לְכַמּוֹת יַעֲר" (ג, יב).

רבים משיריו של ברק הולחנו בסגנון מזרחי,²³ וברק אף הוציא שלושה תקליטורי אוסף המתאפיינים בכך: "כותל המזרח" ב-1993, "החבר הכי קרוב" (חלק א, 2009) ו"רוחות קדים" ב-2014. שיר הנושא של "כותל המזרח" הולחן על ידי יוני רועה ובוצע על ידי אביבה אבידן ודקלון.²⁴

עַל כֹּתֵל הַמְּזֻרְחָ אֲזוּב יָרֵק וְטַחֵב,
רוּחַ אֵל-לֵהִיִּם (כֵּר' א, ב) מְקַדֵּם שְׁמָה נְחָה,
הָאֲרֶץ קוֹמְתוֹ עַל הָר וְעַמֶּק שְׂחָה, וּבְאֲגֹן הַיָּם נְגוֹן חֲלִיל.
עַל כֹּתֵל הַמְּזֻרְחָ שִׁירֵי רוּעִים מְאֻפֵּק,
וּבְשׁוּקִים אֵי שֵׁם רוּחַשׁ פּוֹעֵם הַדְּפֵק,
וְצוּף שֵׁם וְחֻלְאָה וְנִפְתַּת וְטַנְפַּת, וּבְאֲגֹן הַיָּם סֶלֶט חֲצִיל...

בשיר זה עוסק ברק בכותל המזרחי של הר הבית, שבזמן המקדש היו שעריו מרכזים ביותר כי מהם יצאו להר המשחה (הזיתים) הנמצא מעליו, גם כדי לשרוף את הפרה האדומה (משנה מידות פ"א מ"ג), וגם כדי להכריז על קידוש החודש (משנה ר"ה פ"ב מ"ד). מאות בשנים איננו נוהגים להתפלל בו, גם מפני שהדבר נאסר על ידי השלטונות עוד במאה השתים-עשרה²⁵ וגם כי הגישה אליו מוזנחת, דבר שיצר את המשפטים בשיר "וְחֻלְאָה וְנִפְתַּת וְטַנְפַּת", ובהמשך השיר שלא צוטט: "אֲבָק אָפֵר וּפִיחִ".

21 יש להעיר בקיצור שבמקרא לא היונה היא סמל השלום אלא הקשת, כמבואר בבראשית ט, יב-יז.

22 גם המופע השני במקרא ביר' כו, יח מתייחס לנבואת מיכה.

23 את יחסו האישי לסגנון המוזיקלי הזה, הציג בריאיון עם טלילה אליזרס. ראו בספרה **בוא שיר עברי**, חיפה תשס"ז, עמ' 162.

24 דקלון הוא שמו האומנותי של יוסף לוי. השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 226.

25 ישנה מסורת יהודית שמשער הרחמים הטבוע בכותל זה יבוא המשיח. הדברים לא כתובים בשום מקום בפירושו, אך דברי הנביא יחזקאל "וַיֹּאמֶר אֵלַי ה' הַשְּׁעַר הַזֶּה סֹגֵר יְהִי... אֶת הַנְּשִׂיאַ, נְשִׂיאַ וְהָיָה בּוֹ לְאֶכָּל לֶחֶם לְפָנָי ה' מִדְּרָךְ אוֹלָם הַשְּׁעַר יָבֹא וּמִדְּרָכּוֹ יֵצֵא" (מד, ב-ג), משמיעים שכרגע השער הזה נעול ורק הנשיא [=המשיח] העתידי יפתחו. בזמן השלטון הנוצרי, מתוך חשש של השלטון שיתקיימו אמונות היהודים והמוסלמים שמשם יבוא הגואל, אסרו הן על היהודים והן על המוסלמים לעבוד דרכו. בהמשך בנו שם המוסלמים בית קברות וגם עובדה זו הרחיקה את היהודים מהשער והכותל המזרחיים. ראו: שולמית גרא, **שער הזהב בירושלים: שער הרחמים** (דיסרטציה), תל-אביב 1986; אלי שילר, "שער הרחמים", בתוך: **הר הבית ואתרו/ אריאל** 64-65 (1989), עמ' 98-110.

בשיר אנו מוצאים את "ורוח א-להים מקדם שמה נחה". "רוח א-להים" מגיעה לשיר מסיפור הבריאה, שם היא "מרחפת על פני המים" (בר' א, ב) והגן המופלא נמצא "בעדן מקדם" (שם ב, ח). השימוש שעושה ברק ברוח הא-להים ובגן שמקדם באים לבטא מצד אחד את קדושת המקום, ומנגד הם מבטאים גם היבט של ריחוק, שהרי "ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרבים ואת להט החרב המתהפכת" (ג, כד). גירושו של האדם הוא "מקדם", שבו עוסק השיר.

אוירת הגעגועים של הבית הראשון ממשיכה גם בבית השני אך לתקופה אחרת, שגם היא קשורה במקדש.

על כתל המזרח מגן דוד לפלא,
ועל ערכות בכות תלוי כנור המלך
כוכב ולבנה וצלב על פני הפלך (נח' ג, ט),
ובאגן הים הרוח טס...

המילים "ועל ערכות בכות תלוי כנור" הן כמובן וריאציה על מזמור קלוז בתהלים, שבו מספרים הגולים לבל "על ערכים בתוכה תלינו כנרותינו" מתוקף אבלותנו, ולכן לא נוכל להיענות לדרישת שובינו "שירו לנו משיר ציון" (שם ג). סביר להניח שהמלך שאליו מתייחס הכינור הוא דוד המלך שהשתמש בכינור זה החל מתפקידו הראשון אצל שאול, עוד לפני המלחמה מול גוליית: "והיה בהיות רוח א-להים אל שאול ולקח דוד את הכנור ונגן בידו ורוח לשאול וטוב לו" (שמ"א טז, כז), ועד כתיבת ספר תהלים, כפי העולה מן הפרק המסיים "הללוהו בנגבל וכנור" (תה' קנ, ג).²⁶

כמו שהוצג בסעיף הקודם, גם בשיר זה משתמש ברק במילים מקראיות שבדרך כלל לא זוכרים את מוצאן המקראי. כך היא הפלך (נח' ג, ט),²⁷ ובבית האחרון של השיר שלא צוטט, מופיע ה"כמר" (מ"ב כג, ה; צפניה א, ד).

בשיר מילולי ומרובה נופים ותחושות שהלחין, והוסיף לסערתו נחום היימן ב-1991 "טיוול במגדיר הצמחים",²⁸ מתחכם ברק עם הכתובים. בשיר מתאר ברק את יפעתו²⁹ של הטבע בכך שהוא כולל בשיר לא פחות מ-15 סוגי צמחים ועשרה שמות של יישובים (כעולה מן המשפט השני של הפזמון "נטייל בארבע רוחות השמים" שגם הוא ביטוי מקראי נפוץ).³⁰

26 ובסך הכול 13 פעמים בספר תהלים.

27 הפלך מופיע בפרק "אשת חיל" (שה"ש לא, יט) בהקשר של כלי עבודה, אך ברק מכוון כאן לפלך כמילה נרדפת למילה עיר, כפי שמופיע שבע פעמים בספר נחמיה.

28 הושר על ידי משה ואורנה דך. השיר מופיע בספרו היום היום, עמ' 180.

29 ברק בעצמו משתמש במילה נדירה זו בשיר המבטא את כל מה שקורן ממנו. השיר "כל הטוב היה שלי" הולחן על ידי קובי אשרת ב-1987, וגם אותו שרה אילנית. השיר נפתח במילים: "אז עלתה

יפעה מן הים" ומופיע בספרו לקט שכחה, עמ' 102.

30 זכ' ב' ג; ה' ד; ח' יא, ד, ובשניו, ביר' מט, לו.

מפאת אורכו לא נצטט את כולו. השיר פותח בהצעה הבאה:

לְמַתְנִיָּה חָגַר (מ"ב ד, כט) אֶת יִלְקוּט הָרוּעִים,
וּמִטָּה אַהֲרֹן (שמ' ז) אַחֲזוּ בְדִידָהּ.
וַחֲבֹשׁ לְרֵאשֶׁתָּהּ (ע"פ יונה ב, ו) אֶת כּוֹכַע הַנְּזִיר,
גַּר הַלֵּילָה יֵאִיר אֶת לֵילָהּ הַבְּהִיר,
פְּלָגִית וְנוֹרִית יִקְשְׁרוּ לָךְ שִׁיר וּמְבוּל פְּרָחֵי בַר עָלֶיךָ.

פזמון:

בוא רעי, בוא אחי, נְטִיל בְּדַרְכֵיכִים בֵּין אַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם (זכ' ו, ה).
בֵּין פְּרָחִים וְשִׁיחִים מִמַּגְדִּיר הַצְּמָחִים, רַק אֲנַחְנוּ יַחַד בְּשָׁנִים.

בית שלישי:

פֶת נֹטַעַם בְּשִׁמִּיר, וַחֲלָב בְּעֵמִיר (עמוס ב, יג),
בַּת שְׁלֵמָה תִּשְׁבִּיעֵנוּ תוֹת וְגַם פֶּטֶל.
בְּנִימְיָנָה תִּגְיֵשׁ לָנוּ דְבַשׁ יַעֲרָה, בְּבִסְמֶת³¹ יִלְדִים יִפְצְחוּ בְּשִׁירָה,
כְּשֶׁנָּבֹא בְּרַחוּבָה שֶׁל אוֹתָהּ עֵדָה וְנִשְׁכַּח מְלֵאוֹת וּמְנַטֵּל...

סדרת פעולות אלה שעל המטייל לנקוט, כולן מקראיות הן. לחגור מותניים צריך כל הולך, שהרי השמלות נשרכות אחרי קוצים ופגעי דרך, לכן נהג כך גחזי, נערו של אלישע, שמיהר בהוראת אדונו להגיע אל הנער המת (מל"ב ד, כט). גם נער אחר של אלישע³² הצטווה ציווי דומה (שם ט, א) כדי למהר ולהמליך את יהוא.

כדי לעמוד בצורכי המסע כדאי למלא גם את "ילקוט הרועים". גם דודו ברק מצווה על המטייל במגדיר הצמחים לעשות כן בכפל משמעות, שהרי "ילקוט הרועים" הוא כמובן גם צמח.³³ "מטה אהרן" מוכר לנו הן מן המופתים שעשה משה לפני פרעה (שמ' ז, יב) והן מסיפור קרח שבו פרח מטה אהרן והוכיח שהא-ל בחר דווקא בו (במ' יז, כג), אלא שהחיבור בין "אחוז" לבין "מטה אהרן" אינו קיים במקרא. כשביקש משה אות מהא-ל, אומר לו ה': "וַיֹּאמֶר אֵלָיו ה' מַה זֶה בְּיָדְךָ וַיֹּאמֶר מֶטֶה: וַיֹּאמֶר הַשְּׁלִיכֵהוּ אֲדָמָה וַיִּשְׁלַכְהוּ אֲדָמָה וַיְהִי לְנַחֵשׁ וַיִּנָּס מִשָּׂה מִפְּנֵי: וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה שְׁלַח יָדְךָ וַאֲחֹז בְּזַנְבוֹ" (שמ' ד, ד). אך במהלך

31 בחירה מאד מעניינת של ברק להוסיף כפר שאינו יהודי (בְּסִמְתָּ טַבְעוֹן) לשיר. התופעה תתגלה עוד בשירים "שובי בת ירושלים" שתכלול את נס הרים ורמת רחל שאינן שכונות ירושלמיות, וכן בשיר "ירושלמי שכמוך" המצרף את קריית ארבע ובית לחם לירושלים (להלן בסעיף ג).

32 לפי המדרש (ספרי זוטא יד) זהו יונה הנביא.

33 שמו המדעי, *Capsella bursapastoris*, ראו אצל אבי שמידע, **צמחי ישראל**, תל-אביב תשס"ה, 10.

עשיית המופתים לפני פרעה (שם ז, ט-י) אף אחד לא "אוחז" בו. בשום מקום אין חיבור בין השורש אח"ז לבין מטה אהרן מלבד בשיר, וזו זכותו של המשורר לעוררנו לשימת לב.

פעולה נוספת שמציע ברק, לחבוש את הכובע על הראש, נמצאה קודם אצל יונה: "אֶפְפוּנִי מִים עַד נֶפֶשׁ תְּהוּם יִסְבְּבֵנִי סוּף חָבוּשׁ לְרֹאשִׁי" (ב, ו). כאן נמצא החיבור בין הראש לבין השורש חב"ש, אם כי מן ההקשר למדנו זאת כבר מבני אהרן: "וְחִבְשֵׁת לָהֶם מִגְבַּעַת" (שמ' כט, ט). אגב, זכייתו של הנזיר בכובע אינה מקרית, שהרי שורש המילה נזיר באה מן המילה "נזר" שהיא כתר.³⁴

מילים מקראיות נוספות בשיר הן "עָמִיר", שבא מהפועל לעמר [=לאסוף], וכך אומר עמוס: "הֲנֵה אֲנִי מַעִיק תַּחְתִּיכֶם כַּאֲשֶׁר תַּעֲרִיק הָעֵגְלָה הַמְּלֹאָה לֵה עָמִיר" (ב, יג). בשיר, מקביל ברק בדו-משמעות את הקשר הגיאוגרפי בין הקיבוצים השכנים עמיר ושמיר, וכן את הקשר הבוטני בין צמח התבלין שמיר לעמיר התבואה: "פֶּת נֹטְעִים בְּשָׁמִיר וְחָלֵב בְּעָמִיר, בַּת שְׁלֹמֹה תִשְׁפִּיעֵנוּ תוֹת וְגַם פֶּטֶל". גם המילה "שחקים" המופיעה בסוף השיר היא מילה מקראית רבת מופע, למשל בדב' לג, כו: "וּבְגָאוֹתוֹ שְׁחָקִים".

שיר מפורסם נוסף הנשען על ארני שפה מקראית הוא השיר "ושוב אתכם", שהלחינה נורית הירש וייצג את ישראל בפסטיבל באתונה ב-1971.³⁵ אילן ואילנית שבו מן הפסטיבל עם המקום השלישי, והיה זה אחד מן הפרסים הרבים שבהם זכה ברק.

וְשׁוּב אֲתֶכֶם, נִצָּא לְרֵאוֹת בָּאוֹר.
וְשׁוּב אֲתֶכֶם נִרְקַד אֶת כָּל הַלַּיְלָה,
כִּי אֵלֵיכֶם רָצִינוּ לְחֹזֵר.

מה פירוש "לראות באור"? אפשר לראות את האור, אפשר לראות בעזרת האור, אך מה המשמעות של ביטוי זה? אלא שברק מתבסס כאן על איוב: "פָּדָה נַפְשִׁי נִפְשׁוֹ מִעֵבֶר בְּשַׁחַת וְחַיְתוֹ בָּאוֹר תִּרְאֶה" (לג, כח).

ובסוף השיר:

וְשׁוּב אֲתֶכֶם, נִנְשֵׁם אֶת הַכָּחַל,
וְשׁוּב אֲתֶכֶם בְּדֶרֶךְ הַמְּכָרֶת,
הֲנֵה יוֹמְכֶם זֹרֵחַ וְגָדוֹל.

הביטוי "זריחת היום" איננו מן המקרא, אך זריחת השמש כן,³⁶ כמו גם הביטוי "היום גדול".³⁷

34 כך ראב"ע בפירושו לבמ' ו, ז.

35 השיר מופיע בספרו היום היום, עמ' 94.

36 למשל בבר' לב, לב; שמ' כב, ב ועוד רבים.

37 בר' כט, ז. ובהקשר אחר מופיע הביטוי "יום ה' הגדול" ביואל ג, ד; צפניה א, יד; מלאכי ג, יג.

שירים משובצים בולטים נוספים הם "רחל של הכנרת" (1969),³⁸ המפגיש בצורה וירטואלית את רחל מן התורה עם רחל המשוררת; "לך לך" (1971)³⁹; "חגיגת אביב" שהשתתף בפסטיבל שירי הילדים בתשל"ד,⁴⁰ שגם הוא מתעטף במקרא, בעיקר סביב אירועי ליל יציאת מצרים; "קיץ נשבר" (1989)⁴¹; "שושנת תימן" (1992)⁴²; "התקווה הלבנה" (1993)⁴³, עשרות שירי חגים⁴⁴ ועוד רבים.

ג. ירושלים המקראית בשירי ברק

ברק הוא ירושלמי גאה ואוהב. כעשירית מפזמוניו עוסקים בירושלים,⁴⁵ חלקם בצורה מפורשת, כדוגמת "כותל המזרח" שהוזכר, "שובי בת ירושלים", "כותל בירושלים", "שלום ירושלים" ו"ירושלמי שכמוך" שיוזכרו להלן. "שבת ברחביה"; "עין שמות לירושלים"; "הללויה שבת שלום"; "שבת שלום ירושלים"; "אל האור"; "עיר האור"; "ארץ הצבי"; "ילד חי בירושלים"; "נעלה לירושלים"; "תור הזהב" ועוד. אצל חלקם ירושלים נוכחת רק כאורחת, כמו ב"ארץ ישראל יפה" ו"חג יובל" שהוזכרו, וכן ב"דרך ארץ השקד"; "בית מקדש"; "אהבת איתמר בן אב"י" ואפילו בלהיט הגדול "פרחים בקנה".

בהקשר המקראי של כמה משירי ירושלים יעסוק סעיף זה.

ב-1970 הלחין נחום היימן את "כותל בירושלים" שכתב ברק לאחר שחרור הכותל. השיר ניתן לריקה וזאי כשהמלחין והזמרת היו בפריז, אך לאחר מכן כתב ברק גרסה עשירה יותר, וביצועה ניתן לזוהר כהן.⁴⁶ השיר נכתב ועוסק במעבר שבין המפגש עם הרחוק

38 הולחן על ידי אפי נצר והושר בפי יפה ירקוני. השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 21.

39 הולחן על ידי אפי נצר והושר בפי הפרברים. השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 88.

40 הולחן על ידי שייקה פייקוב והושר על ידי "שוקולד מנטה מסטיק". השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 176.

41 הולחן על ידי יאיר קלינגר והושר על ידי אורי פיינמן. השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 186.

42 הולחן על ידי נחום היימן והושר על ידי שושנה דמארי. השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 84.

43 הולחן על ידי בועז שרעבי והושר על ידי יהורם גאון. השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 52.
44 שנאגדו לחמישה תקליטורי אוסף. האחד נקרא "ושמחת בחגיך", ועוד ארבעה "ישראל שלי חוגגת" המחולקים לפי תקופות השנה העברית. ראו באתר של דודו <https://dudu-barak.com/%d7%99%d7%98%d7%95%d7%a8%d7%99%d7%9d%aa%d7%a7%d7%9c%d7%99%d7%98%d7%95%d7%a8%d7%99%d7%9d>

45 בשנת 1988 הוא אף הוציא ספר שירה בשם **ירושלים**. סקירה על הספר ראו אצל אורנה רב-הון, "בשבי ירושלים", **מאזניים**, סה/ו (תשנ"א), עמ' 70-71. גם הכתבת מדגישה את הקשר העמוק בין ברק לעירו.

46 השיר בגרסתו הראשונה נמצא כאן: <https://shironet.mako.co.il/artist?type=lyrics&lang=1&prfid=908&wrkid=9872>

והשיר הבשל יותר, שבוצע ב-1992, מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 30.

והבלתי נגיש ("שְׁבִי יְרוּשָׁלַיִם") לפני השחרור, לבין הכותל המשוחרר שנותן תחושה של התרוממות רוח ונפש.

אָזוּב, אָבֵן וְצִפּוֹר רְאִיתִי בִירוּשָׁלַיִם,
בְּמַרְאוֹת אֶז אֶעֱבֹר בְּשִׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם, שְׁבִי יְרוּשָׁלַיִם.

פזמון:

מִגְדָּל כְּתֹל וְחוֹמָה עוֹטְפִים אוֹתִי חַיִּים, קוֹדָאִים לִי בּוֹא:
יְלֵד טוֹב יְרוּשָׁלַיִם, בְּרוּךְ שׁוֹבֵךְ מְהֵר נְבוֹ (דב' לֵב, ט),
שֶׁל אֶת שְׁתֵּי הַנְּעִלִים (שמ"ג, ג; יהו' ה, טו) כְּנִגְדֵי מֶלֶךְ הַכְּבוֹד (תה' כד).

חֵלִיל, נְבֵל וְכָנוּר (שמ"א י, ה; יש' ה, יב), שְׁמַעְתִּי בִירוּשָׁלַיִם,
בְּצִלְיִים אֶז אֶעֱבֹר, בְּשִׁיר יְרוּשָׁלַיִם, שִׁיר יְרוּשָׁלַיִם...

עֵנֵב דָּם (ע"פ דב' לֵב, יד) וּדְבַשׁ טְהוֹר, טַעַמְתִּי בִירוּשָׁלַיִם,
בְּמַתּוֹק אֶז אֶעֱבֹר בְּצוּף יְרוּשָׁלַיִם, צוּף (מש' טז, כד) יְרוּשָׁלַיִם...

שׁוֹשֵׁן (מל"א ז), לְבוֹנָה וּמֹר (שה"ש ד, יד) נְשַׁמְתִּי בִירוּשָׁלַיִם,
בְּיַחֲוֹת אֶז אֶעֱבֹר בְּמֹר (שם) יְרוּשָׁלַיִם, מֹר יְרוּשָׁלַיִם.

כבר בסימון השיר הדגשתי עד כמה יסוד מילותיו הוא במקרא ונרחיב עוד.

"שְׁבִי יְרוּשָׁלַיִם" הוא ביטוי של ישעיהו: "הַתְּנַעֲרִי מֵעַפְרֵי מַעְפָּר קוֹמֵי שְׁבִי יְרוּשָׁלַם" (נב, ב). גם החיבור של מגדל וחומה הוא לא רק גיאוגרפיה אלא מקרא, למשל: "עַל כָּל מִגְדָּל גְּבֵהַ וְעַל כָּל חוֹמָה כְּצוּרָה" (יש' ב, טו).

המוטיב של השלת הנעליים אל מול מקום קדוש הושאל לשיר ממעשיהם של משה בסנה (שמ"ג, ג, ה), ותלמידו יהושע לאחר הכניסה לארץ (יה' ה, טו). שמא הרגיש המשורר תחושה דומה אל מול הכותל המשוחרר ופונה לקוראיו בדרישה דומה?

שיח נוסף עם המקרא עולה מן המילים "בְּרוּךְ שׁוֹבֵךְ מְהֵר נְבוֹ". כידוע, אף אחד לא שב מהר נבו, משה נפטר שם ככתוב "וַיַּעַל מֹשֶׁה מֵעֵדְבַת מוֹאָב אֶל הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפְּסָגָה אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיִּרְאֶהוּ ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ... וַיִּמַּת שָׁם מֹשֶׁה" (דב' לר, א-ה), ויותר מכך: "וְלֹא יָדַע אִישׁ אֶת קְבֻרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (שם ו). ייתכן לומר שברק, הנרגש מהחזרה לארץ התנ"ך לאחר המלחמה, כבר ראה בדמיונו ממש שינוי סדרי עולם, עד כדי התגלות של דמויות מן המקרא. יש לציין שהר נבו הופיע גם בשיר "שלום על ישראל"⁴⁷ שהיה ב-1969 להיט ענק.

47 הלחין אפי נצר ושרו הזוג "צחי ויעל" וכן להקת הרבנות הצבאית. השיר מופיע בספרו **היום היום**.

בשיר יש גם תחושת מתיקות עזה. מתק הענב, הרבש וצופו המגיעים מספרי דברים ומשלי כפי שסומן לעיל, וכן הלבונה והמור שמקורם בשיר השירים.

גם צלילי החליל, הנבל והכינור, המוכרים לנו מאותות שאול לאחר משיחתו בידי שמואל "וְלַפְנֵיהֶם נָבַל וְתֶף וְחָלִיל וְכַנּוֹר וְהָמָה מִתְנַבְּאִים" (שמ"א י, ה), משרים רוח של קדושה על השיר.

המכנה המשותף למקורות ריח ושמע אלה הוא שכולם קשורים בהעלאת הרוח, וכך גם השיר המעלה את קוראיו בהתרוממות הרוח הנידפת ונשמעת ממנו.

שנים רבות אחר כך, בשנת 1989, כתב ברק את "שובי בת ירושלים"⁴⁸ השיר עוסק בעיר האהובה שלו וכולל לא פחות מ-13 שכונות ירושלמיות ועוד שני יישובים סמוכים.

אֹר נִדְלַק בְּבֵית הַכֶּרֶם (יר' ו, א), נֵר זֹרַח בְּנֵיזוֹת (שמ"א יט, כב),
בְּגוֹנֵן הֵלָה זֹדֶדֶת וְעֵינַי אֶל תְּלַפְיוֹת (שה"ש ד, ד).
בְּקוֹמְמֵיזוֹת (וי' כו, יג) בּוֹקֵעַ, שִׁיר מְקַשֵּׁת הַחֲלוֹן,
מְגַלָּה מְזֻמּוֹר נוֹבֵעַ ("נַחַל נִבְעַ" – מִשׁ' יח, ד), אֶל אוֹקֵינּוֹס הַלֵּילוֹת.

פזמון:

שׁוֹבֵי שׁוֹבֵי בַת יְרוּשָׁלַיִם, אֶל בֵּיתִי, אֶל יוֹם קִרְשִׁי,
הֶרְבוּן גְּמַל עֲלֶיךָ, וְעֲלֵי וְעַל נַפְשִׁי (תה' יג, ו: "גְּמַל עֲלֵי").

סֹהַר שֶׁל שִׁבְתֵּי הַגִּיחַ, שֵׁט עַל מְאָה שְׁעָרִים (בר' כו, יא),
אִישׁ מִבֵּית לְוֵי הוֹפִיעַ (שמ' ב, א; שו' יז, שם יח),
שָׁב מִדְּרֹךְ גַּס הָרִים (יש' יח, ג).
כֹּהֲנִים עֹבְרֵי בַחֲשֵׁן, כְּבוֹאֵם מְעִיר גְּנִים,
עַם אֶפּוֹד, זָהָב וְחֶשֶׁן, רְמוּנִים וּפְעֻמוֹנִים (שמ' כו).

אֶל רֵמֶת רְחַל יִגְיעוּ, מְלֹאכִים וְשֹׁנְאֵנִים (תה' סח, יח),
אֶת יָמִין מִשָּׁה דְּגִיעוּ, מְשַׁכְּנֹת שְׁאֲנָנִים (עמוס ו, א).
מִיִּשְׁהוּ מִרְבֵּב יְנִיחַ, עַל עֵין כָּרֶם הֶרְדוּמָה,
וְשִׁלְוָה גְדוֹלָה יְבַטִּיחַ, לְרַחֲבֶיהָ וְרוֹמְמָה.

דְּבֻדּוֹן, הִנֵּה גְמַל עֲלֶיךָ, נוֹמִי, נוֹמִי עִיר שְׁלָם (ע"פ תה' עו, ג),
הַנִּדְחָה בְּמִשׁוֹרְרֶיהָ, אֶת שְׂדֵיךָ הִנָּם חוֹלָם.

48 הולחן על ידי יוני רועה והושר בפאתוס רב על ידי שושנה דמארי. זהו אחד משיריה האחרונים.

ואחד השירים שהכי מזוהים איתה. השיר מופיע בספרו היום היום, עמ' 26.

גם השיר הזה, שלכאורה ייחודו הוא המפה הירושלמית שהוא מצייר, עטוף במקרא, הן בגלל שחלק משכונות העיר קיבלו את שמן מן המקרא והן בגלל שפתו רבת השיבוצים של ברק.

אל השיר מגיע "איש מבית לוי". שני סיפורים לא פשוטים במקרא מתחילים בפתחה העוסקת באיש משבט לוי היוצא מבית לחם במסע צפונה. האחד הוא "פסל מיכה" (שו' יז, ז – יח, לא) – סיפור המבטא את עזיבת המשכן בשילה והקמת פולחן זר בדרך שבצפון הארץ. והשני – פילגש בגבעה (שופטים יט-כא)⁴⁹ שמתחילתו ועד סופו עטוף בשנאת איש את רעהו.

על פי היכרותי את כתיבתו של ברק, אציע בזהירות שנוכחותו של איש לוי זה בשיר באה לתקן את הסיפורים ההם. האיש הלוי פה לא רק עובר דרך ירושלים במסעו צפונה (שהרי ירושלים היא בדרך העולה צפונה מבית לחם) אלא בא כדי להישאר וליהנות מזיווה של עיר הקודש, לכן גם הוא מגיע מנס הרים. אמת, שגם אביו של משה רבנו נקרא בתנ"ך "איש מבית לוי" (שמ', ב, א), אך הוא אינו עובר בירושלים.

הדגמנו כבר בגוף השיר את משחק המילים של "הֶרְבוּן גָּמַל עֲלֶיךָ, וְעָלִי וְעַל נַפְשִׁי" הבא מתה' יג, ו – "אֲשִׁירָה לָהּ פִּי גָּמַל עָלַי".

ברק מזדהה עם משורר תהלים – דוד, כובש ירושלים, ורוצה להודות על היותו ירושלמי. אבל ניכר שהשיר מבטא יותר מכך: אורות וזוהר, מלאכים ושנאנים, שבת ונפש. ניכר שנפשו של ברק בורקת בשיר זה. ואכן, בראיון לדודו פטימר אמר ברק את הדברים הבאים:⁵⁰

השיר "שובי בת ירושלים" הוא נגיעת השכינה בנשמת. נשמע מוגזם, אך זוהי עובדה. מעט מאוד משיריי הוכתבו לי מגבוה, זהו אחד מהם. כאן טמונה עיר אהבתי על כל הדרה, חגיה ושבתותיה. לא בכדי עלתה שושנה דמארי על הבמות במיטב מחלצותיה, עדייה, עגיליה ושמלות הפאר שלה. ירושלים היא לי "עיר דוד" תרתי משמע – אהבתי ואהובתי עד כלות. שם נולדתי בשנת תש"ח, ובמבואותיה, לצד חטיבת הראל, אמצא את מנוחתי בצל שקדייה. זו בקשתי ותפילתי.

באותה שנה הולחן שיר מוכר פחות אך בעל מזהים דומים ל"בת ירושלים", השיר "שלום ירושלים".⁵¹

49 סיפור זה יופיע שוב בהמשך דברינו, בפרק הרביעי.

50 בעיתון **מעריב** (2.6.2019).

51 הלחינה נורית הירש וביצעה רוחמה רז. רז, לשעבר זרגרי, היא עוד זמרת שמתגאה במקור הירושלמי שלה בשכונת הקטמונים. בגלל קולה הצלול היא כונתה בצעירותה "הזמיר מירושלים". השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 34.

שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַיִם, שְׁלוֹם שְׂאֲנָנָה (יש' לג, כ: "ירוּשָׁלַיִם נוֹה שְׂאֲנָן"),
 אֲלִיךָ שָׁב מִדֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים שָׁנָה.
 אֲלִיךָ שָׁב מִדֶּרֶךְ הַמְּלָכִים וְהַנְּבִיאִים, מֵאֶרֶץ הַשּׁוֹפְטִים, הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּים.

פזמון:

שְׁלוֹם, שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַיִם, עִיר מֵתָן בְּסֶתֶר (מש' כא, יד),
 שְׁלוֹם, שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַיִם, הַפְּנִינָה שְׁבַכְתָּר.

שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַיִם, שְׁלוֹם רַעֲנָנָה (איוב טו, לב; שה"ש א, טז),
 אֲלִיךָ שָׁב מִדֶּרֶךְ מִלְחָמָה וְהַגְּנָה, אֲלִיךָ שָׁב מִדֶּרֶךְ הַרְכִּיף הַנוֹגִים,
 אֶל אֶרֶץ הַשְּׁבֵת, הַמוֹעֲדִים וְהַחֲגִים.

שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר בַּעֲנָנָה, אֲלִיךָ שָׁב מִדֶּרֶךְ יְלֻדוֹתֵי הַקְּטָנִטְנָה,
 אֲלִיךָ שָׁב מִדֶּרֶךְ הַשִּׁירִים וְהַתְּפִלוֹת, מִסֶּפֶר הַסְּפָרִים, הָאֲגָדוֹת וְהַמְּגִילוֹת.

שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַיִם, שְׁלוֹם לָךְ בַּת אָדָם,
 הַלְוִאי שְׁלוֹם עֲלֶיךָ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם (ישעיהו, תהלים),
 הַלְוִאי תָּשׁוּב אֲלֶיךָ הַיּוֹנָה הַלְּבָנָה, כְּשֶׁאֲשׁוּב מִדֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים שָׁנָה.

גם כאן מערב ברק את שתי אהבותיו: העיר והמקרא. בעיני הכותב, השופטים, הנביאים והמלכים, יחד עם הכוהנים והלוויים, מתגלים שנית בעיר השאננה לאחר מסע בן שלוש אלפים שנה. ספר הספרים תורם אף הוא לשיר את השבת והמועד, את החג והמתן בסתר, את הרעננות והשאננות שתביא לשלום ירושלים "מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם" – ביטוי המופיע שמונה פעמים בספרי ישעיהו ותהלים. ברק לא שוכח להזכיר שאף הוא שב אל העיר לאחר גלות שנכפתה עליו בימי ילדותו בעקבות מעבר דירה של הוריו.⁵²

בשנת 2004 קיבל יהורם גאון את פרס ישראל. לכבוד המאורע ביקש אפי נצר מדודו ברק שיכתוב שיר לכבודו, ואז נכתב "ירושלמי שכמוך".⁵³ יש לציין שיהורם גאון גדל בירושלים אך לא גר בה בשנות בגרותו, אך דודו, גיבורנו, שבעל כורחו נדד עם הוריו לחולון בילדותו, שב אליה לתמיד.

הַגֵּד לִי יְרוּשָׁלַיִם שְׁכֻמוֹךָ, מֵאַיִן זֶה נִחְלַת אֶת שִׁירְךָ?
 הָאֵם מִמְּעִינֹת הָהָר? מִנְּבִיעוֹת הַגְּשָׁם?
 הָאֵם מִגְּאוֹן יֶרֶדן (זכ' יא, ג), כָּא נִיגוֹנְךָ?
 הַנְּה נִגַּע בְּךָ רִיבוֹן שָׁמַיִם, הַנְּה נִגַּעַה בְּךָ כְּנַף הַשְּׂכִינָה,
 זְמַר בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם, כִּינּוֹר דָּוִד, הַמְּצֵא לִי מִנְּגִינָה.

52 גם תולדות חייו נסקרים בספרו היום היום, עמ' 3.

53 שרה הילה מערבי. השיר מופיע בספרו היום היום, עמ' 40.

פזמון:

שִׁיר לִי מְשִׁירֶיךָ, הַזְמַר, שִׁיר לִי כְּשׁוֹפֵר מְרֹאֵשׁ הֶהָר (יהו' טו, ט),
אֲשֶׁר מִזְמוֹרֶיךָ בְּרָמִי יִנְהַר, יְרוּשָׁלַיִם שְׁכֵמוֹךָ שָׂר.

הֲגֵד לִי יְרוּשָׁלַיִם שְׁכֵמוֹךָ, מֵאֵינן זֶה נִחְלָתָ חֶסֶדְךָ?
הֲאִם מִנְבִיאֵי הָעִיר? מִכֶּהֱנִי הַבַּיִת? הֲאִם מִן הַלְוִיִּים נִחְמָתְךָ?
הִנֵּה נִגְעָ בְּךָ דְּוֹד הַמְּלָךְ, הִנֵּה נִגְעָה בְּךָ רַחֵל הָאֵם,
זְמַר כְּפֶר הָעִיר, קִרְיַת אַרְבַּע, בַּיִת לַחֵם, קוֹלְךָ יִגַּן עָלֵינוּ, יִרְחֵם.

הֲגֵד לִי יְרוּשָׁלַיִם שְׁכֵמוֹךָ, מֵאֵינן זֶה נִחְלָתָ דִּיבוֹרְךָ?
הֲאִם מִבַּיִת אַבְיָה, אִישׁ, אוֹ מֵעֵדֶת רַעָה, אוֹלֵי מְרַחֲבָה שֶׁל עִיר, דְּבַרְךָ?
הִנֵּה נִגְעָ בְּךָ קְשִׁישׁ בְּדָרְךָ, הִנֵּה נִגְעָה יְלָדָה בְּכַף יָדְךָ,
זְמַר חוֹצוֹת שְׁלִי, זְמַר הָעִיר, הָאָרֶץ, מֵאֵינן זֶה נִחְלָתָ אֶת שִׁירְךָ?

גם את הירושלמי הנוסף – יהורם גאון⁵⁴ מלווים רחל אמנו, דוד המלך, כוהנים ולוויים, בית המקדש ואפילו השכינה. מאחר שמרכז הכובד של השיר הוא כישרון השירה של גאון, מבוטא כישרון זה במספר מילים חוזרות ששורש כולן מקראי: "נִחְלָתָ אֶת שְׁרִיֶךָ" (להנחיל היא הענקה, כמו "לְהִנְחִיל אֶהְבִּי יֵשׁ" במשלי ח, כא); "נִיגְוֶנְךָ" – הדברים כפשוטם, אך ייתכן שגם מדרשם קיים בשיר. כידוע, גם הניגון במקרא הוא כלי בידיו של הנביא, למשל אלישע: "וְעֵתָה קָחוּ לִי מִנְגֵן וְהָיָה כִּנְגֵן מִנְגֵן וְתָהִי עָלָיו יַד ה' " (מל"ב ג, טו) ואולי רומז הכותב, כמשתמע מאווירת השיר כולו, שבשירתו של גאון יש יותר מסתם ניגון. "חֶסֶדְךָ" – על פי משורר תהלים גם חסד היא מילה מקבילה לאמירה: "יְהִי נָא חֶסֶדְךָ לְנַחְמֵנִי כְּאִמְרַתְךָ לְעַבְדְּךָ" (קיט, עו). כנראה שמפסוק זה גם הפכה להיות "נִחְמָתְךָ" שבשיר מקבילה לשאר פועלי הביטויים המקראיים המבטאים את הבוקע ממעמקי גרונו של גיבור השיר. לירושלים, העיר גיבורת השיר, מתווספות גם שכנותיה המקראיות: בית לחם וקריית ארבע.⁵⁵ ייתכן שהסיבה לכך היא מתוך היותן ערי האבות, ובעיקר ערי האימהות הקבורות בהן. לגבי רחל הקבורה בבית לחם (בר' לה, יט) נאמר שתפילתה נשמעת למרחוק. כך מכריז ירמיהו הנביא בנבואת נחמה נדירה: "קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְּכִי תִמְרוֹרִים רַחֵל מִבְּקָה עַל בְּנֵיהָ" (לא, יד). הפרשנות מאפשרת להסביר את המלה "בְּרָמָה" כביטוי להרמת קול.⁵⁶ ייתכן שברק

54 יהורם קיבל את זהותו כ"ירושלמי" בעקבות הסרט המרגש שכתב ושיחק בו - "אני ירושלמי" (1971). הסרט כלל מסע היסטורי-הווי בירושלים המשוחררת שלאחר מלחמת ששת הימים, ובעקבותיו יצא תקליט מצליח מאוד שהלחין דובי זלצר. מאז מזוהה יהורם עם הביטוי "ירושלמי". את סיפור הסרט וכישולו המסחרי סקר יהורם בספרו האוטוביוגרפי שכתב עם שי פלד: **עוד אני פוסט - סיפור חיי**, ראשון-לציון 2017.

55 גם בשיר שהוזכר בפרק הקודם "ארץ לבנה", אך ייכתב שנים רבות אחר כך, יזכרו חברון ובית לחם.

56 כך רמבין (בר' לה, טז), הנזקק לפתור סתירות בכתובים לגבי מקום קבורת רחל: "על כן אני אומר

רצה לרמוז כאן הן לרום קולו של גאון והן לאווירת התפילה הנשמעת מרבים משיריו.

שירים ירושלמיים נוספים המתבססים על המקרא הם: "אל האור" (1971)⁵⁷; "שבת שלום ירושלים" (1986)⁵⁸; "עיר האור"⁵⁹.

ד. שימוש במוטיבים מקראיים

בכתיבתו, ברק לא רק משבץ, אלא גם בונה שירים על בסיס מוטיבים מקראיים. נסקור כמה מהם. השיר, אולי התפילה, ⁶⁰ "יהי רצון", ששמו הוא ביטוי פתיחה של חז"ל לתפילות שונות (למשל במשנה ברכות פ"ג מ"ט ועוד רבות), הולחן ב-1995 על ידי יוני רועה והושר על ידי קולות הפעמונים של מני בגר ושימי תבורי,⁶¹ משתמש בכמה מוטיבים מקראיים.

יְהִי רְצוֹן, מְלֶךְ עֲלִיוֹן (בר' יד, יח), יְהִי רְצוֹן מְלֶכְךָ.
יְהִי רְצוֹן, שֶׁר וְאֶבְיֹן, יַחַד יִזְכּוּ לְחַמְיָךְ.

פזמון:

מִטַּל הַשָּׁמַיִם, מְדַבֵּשׁ וְשִׁמְנֵי הָאָרֶץ תָּן (בר' כז, כח),
מִכֵּל טוֹב מְקַשֶּׁה וְגֵן, רִמּוֹן זֵית וְדָגָן,
תָּמַר עֲנָב וְתֵאֵנָה (ע"פ רב' ח, ח).
בְּצֶל אֵילָן נַחִיָּה, אָרְס וַחֲוָה נַחִיָּה,
וּבְגִנּוֹ שׁוֹרֵשׁ יִכֶּה...

בשיר זה מייחל הכותב לעולם אוטופי עטוף ברחמי א-ל. עולם זה נראה כגן עדן, שבו מתנהלת זוגיות פורייה המשרישה שורשים ונסמכת על האילן הנחמד, נטול החטא, שבתוכו:

שהכתוב שאומר 'קול ברמה נשמע' (יר' לא יד), מליצה כדרך משל לאמר: כי היתה רחל צועקת בקול גדול ומספד מר עד שנשמע הקול למרחוק ברמה שהיא בראש ההר לבנה בנימן, כי איננו שם, והיא חרבה מהם". ואכמ"ל.

57 הולחן על ידי שייקה פייקוב והושר על ידי להקת גייסות השריון. השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 108.

58 הולחן על ידי נחום היימן והושר על ידי משה ואורנה דץ. השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 216.

59 הולחן על ידי נחום היימן והושר על ידי להקת "הקול זורם" של חברת החשמל. השיר אינו מופיע בספרי שיריו, אך תקליט האוסף שבו הוא מופיע "ירושלמי שכמוך" יצא ב-2012. המילים נמצאות באתר של דודו <https://dudu-barak.com/%d7%99%d7%a8%d7%95%d7%a9%d7%9c%d7%9e%d7%9b%d7%9e%d7%95%d7%aa%d7%9a-d7%9e%d7%99-%d7%a9%d7%9b%d7%9e%d7%95%d7%aa%d7%9a-2>

60 בביתנו, ושמעתי שגם במקומות נוספים, מושר שיר זה בסעודות השבת כאחת הזמירות.

61 השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 142.

"וַיִּצְמַח ה' אֶל-לֵהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל עֵץ נֹחַמָד לְמִרְאָה וְטוֹב לְמֵאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגֵּן (בר' ג, ט). גן נפלא זה מבורך גם בשבעת המינים⁶² שהשתבחה בהם הארץ, ושבע אף מברכת יצחק לשני בניו "מטל השמים ומשמני הארץ", הן לזה שבא במרמה (בר' כז, כח), והן לזה שהוזמן להתברך, שהרי גם הוא מבורך בברכה דומה "משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים מעל" (שם לט).

שיר אחר, הבנוי על מוטיב שבעת המינים ואוגד בתוכו פרטים מתנוכת הארץ הוא "ארץ שבעת המינים"⁶³.

שִׁיבוּלִים אֶל מוֹל חֲמָה פְדָנָה, יוֹצְאִים יַחְדָּיו הַקּוֹצְרִים (תה' קכו, ה),
הַגֵּן לְאֲדָמָה מְנַשֵּׁק, בְּתֵם עֵידֹן מְמַטְרִים.

פזמון:

אַרְץ בַּה שְׂבַעָה מִיָּנִים, אַרְץ שְׁעוֹרָה חֲטָה וְעֵנָב,
אַרְץ זֵית וְתַאֲנִים וְרִמּוֹן וְגַם תְּמַר הַזֹּהֵב – שִׁירוֹ:

לְכַרְמִים בְּנוֹת שָׁבוֹת בְּמַחֲלוֹת (שו' כא, יט) וּבְשִׁירָה אֲדִירָה,
עֵנָבִים וְאֶהָבוֹת תֹּאסַף בְּשַׁפַּע כָּל נַעֲרָה.

תַּחַת עֵץ הַתְּאֲנָה לְבוֹנָה וּמַר (שה"ש ג, ו) וְצוּף הַזֹּהֵב (ע"פ מש' טז, כד),⁶⁴
אֶת אֵינֶךָ מֵאֲמִינָה הוּא רוֹצֵה אוֹתְךָ בְּרִכְשׁ וְחֶלֶב (שה"ש ד, יא).

הַרְמוֹן מְסַמֵּיק עַל עֵץ אֶת פְּנֵיו רְאִינוּ לְמַרְחֹק,
אֵיךְ לְבִנוּ מֵתַנַּפֵּץ כְּרִמּוֹן שְׁחוּט אֶל פִּיךָ הַמְּתוֹק.

מִן הַזֵּית שׁוֹב נִלְמַד לְעֲשׂוֹת תּוֹרָה וְגַם אֶהָבָה,
הַתְּמַר תּוֹשִׁיט כִּף יָד⁶⁵ וְתַבְעִיר בְּנַפֵּשׁ אֵשׁ לְהָבָה (יש' ד, ה).

הַפְּרוֹת עַל הַשְּׁלֶחַן שְׁבוּלִים בְּתוֹךְ סְלֵי נְצָרִים,
אִם הַגְּעֵנוּ עַד לְכָאן עוֹד נֹאֵהָב וְעַד מֵאָה וְעֶשְׂרִים.

62 הדגן בשיר מבטא הן את החיטה והן את השעורה.

63 הלחין נחום היימן ושרה בצורה ווקאלית בלבד חני ליבנה בשנת 1988. השיר מופיע בספרו **היום היום**, עמ' 210.

64 שם: "צוף דבש".

65 "כף יד" משמשת כאן בכפל משמעות הרומזת גם לכף התמר.

ברק כתב שיר אהבה. ה"דְּבִשׁ וְהַחֲלָב" הם תנוכתה של הארץ הזו המזיכה אותם "אָרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וְדָבֶשׁ" (שמ' ג, ח ועוד רבים). פירות שבעת המינים אינם סבילים בשיר וכל אחד תורם את תרומתו לסיפור האהבה. הדגן מנשק, הענבים נאספות, הלב מתנפץ כרימון שאף מסמיק אל מול מה שמתרחש, והתמר מציתה אש להבה. התחכמות מיוחדת מציע ברק עם הזית שמלמד תורה וגם אהבה. ייתכן שמקור הדברים הוא בתלמוד הבבלי: "מתוך שרגילים בשמן זית, חכמה מצויה בהם" (מנחות פה ע"ב) – עץ הזית מסמל בתלמוד את החוכמה שהיא התורה.

מאחר שזה שיר אהבה, נבחרה מגילת שיר השירים לתרום את הלבונה והמור, וזו הסיבה המרכזית לכך שבמרכז השיר ניצב סיפור המחוללות בכרמים, שמקורו באירוע שהיה בשילה לאחר הסיפור הנורא של "פילגש בגבעה" שבו כמעט נכחד שבט מישראל, וראשי העם חיפשו פתרון להשאת הגברים הנותרים משבט בנימין.

וַיֹּאמְרוּ הִנֵּה חַג ה' בְּשֵׁלוֹ מִיָּמִים יָמִימָה ... וַיִּצְווּ אֶת בְּנֵי בְנֵימִן לֵאמֹר לְכוּ וְאֲדַבְּתֶם בְּפִתְמִים: דְּאִיתֶם וְהִנֵּה אִם יֵצְאוּ בְּנוֹת שִׁילוֹ לְחֹל בְּמַחְלוֹת וַיִּצְאֶתֶם מִן הַפִּתְמִים וְחִטְפֶתֶם לָכֶם אִישׁ אִשְׁתּוֹ מִבְּנוֹת שִׁילוֹ וְהִלַּכְתֶּם אֲרִץ בְּנֵימִן (שו' כא, יט-כא).

אירוע מקראי זה, שלפי אחת הדעות בתלמוד⁶⁶ יצר את החג המוכר לנו כט"ו באב,⁶⁷ תואם היטב את מטרתו של הכותב לבנות את שיר האהבה שלו על אדני המקרא. בשיר זה משתלבות כל אהבותיו של ברק: הארץ, פירותיה והמקרא.

ה. שם השיר הוא מקראי

לא רק פסוקים וקטעי שיבוץ תרם התנ"ך לכתבתו של ברק, ישנם שירים ששמו הוא ממש מן המקרא. כך "כִּי אֶל אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֶלֶךְ" (1988)⁶⁸ הלקוח מדבריה המרגשים של רות לנעמי (רות א, טז).

66 הרבה דעות קיימות למקורו של החג, וזו אחת מהן. ראו תלמוד בבלי, תענית ל ע"ב.
67 כמובן ש"חג האהבה" המודרני אינו מייצג את החג המדובר במקרא, שהרי הוא עתיק מאוד וקדם אפילו לאירוע החטיפה של הבנות, ככתוב "חג לה' מימים ימימה". סברה יפה וסבירה היא שהחג "מימים ימימה" נהג מאז שהוקם המשכן בשילה, עשרות או מאות שנים קודם, ונוכחות הבנות בחג העתיק, הוסבה בהסכמה לאירוע "חטיפה" של בנות זוג כדי למנוע היכחדות שבט בנימין שנותרו בו רק שש מאות גברים (שו' כ, מז). לשאלת זמן האירוע, האם בסוף תקופת השופטים כפי המשתמע מן הסדר הכרונולוגי, או בתחילתה, ראו למשל את שמריהו טלמון, "בימים ההם אין מלך בישראל". דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות, ח"א, ירושלים תשכ"ט, עמ' 144-135.

68 הלחינה נורית הירש ושר דורון מזר. השיר מופיע בספרו לקט שכחה, עמ' 8.

וְשׁוֹב אֲנִי חוֹצֵה הָרִים, וּגְבָעוֹת, נְהָרוֹת וְאוֹקֵינוֹס,
שָׁב אֲנִי אֵלַיךְ אֶרֶץ מְכָרָה.
וּבְדַמָּמָה אֲנִי הוֹלֵךְ לְקִרְאָתְךָ, מִבְּקֶשׁ בְּךָ אוֹתֵנִי,
מִבְּקֶשׁ לִי בֵּית וּמְכוּרָה.

פזמון:

כִּי אֶל אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלַיךְ, שׁוֹמֵר בְּחֶם אֶת צַעֲרֶךָ,
לְבִי שְׁבוּי בַּהֲדָרֶךָ, יָפֵה, תְּמָה, לֹא רָחֲמָה (הוֹשֵׁעַ א).
כִּי אֶל אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלַיךְ, עַל עֵינַי הַמַּיִם (בֵּר' טז, יז) שֶׁר שִׁירֶךָ,
טוֹבֵעַ שׁוֹב בְּמִבְטָד, בְּנִשְׁמָה...

עֲכָשְׁיוּ מִמְצוּקוֹת הַלֵּב, הַדּוֹאֵב, מִן הַכָּאֵב הַגָּה בְּאֵתִי,
שָׁב אֲנִי אֵלַיךְ, שְׁבִתִּי נֶעְרָה.
וְשׁוֹב בְּנִגִּיעַת אוֹהֵב, מִתְקַרֵּב, בְּךָ אֲמַצָּא, בְּךָ מְצֵאתִי,
אֶת מַעַט הַטּוֹב וְהָאוֹרָה.

וְשׁוֹב אֲנִי חוֹצֵה הָרִים, וּגְבָעוֹת, נְהָרוֹת וְאוֹקֵינוֹס,
שָׁב אֲנִי אֵלַיךְ, שְׁבִתִּי בַת שִׁירִי.
אִי שָׁם הַמְתִּינִי מְכוּרָה, נֶעְרָה, בַּת שִׁירָה,
הֵן מְצֵאנִי, אֶת הַמּוֹן חִיָּךְ וְחַיִּי.⁶⁹

אמת, ברק השתמש במילים אלה כדי לבטא אהבה משולשת: לנערה, לארץ ולבת השיר, אך מה עוצמתית היא ההכרזה "כִּי אֶל אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלַיךְ"! גם שיר זה משובץ בביטויים מן המקרא כדוגמת "לֹא רָחֲמָה" שתיוולד מ"אשת הזוננים" של הושע (א, ו), אך בנבואת הנחמה המתקנת (שם פרק ב), היא תהפוך ל"דַחֲמָה" (פס' ג). גם "עֵינַי הַמַּיִם" מוכר מסיפור הגר כשגורשה מבית אברהם (בֵּר' טז, יז) וכן מסיפור העבד ההולך לחפש אישה ליצחק (שם כד יג+מג).

שיר נוסף הנושא שם מקראי הוא "חגיגת אסיף" (1993), וזהו אחד מן הלחנים האחרונים שהלחין יאיר רוזנבלום.⁷⁰ השיר הולחן לתוכנית מיוחדת שהוקדשה בטלוויזיה לשירי דודו ברק.

69 וכאן מחזירנו ברק כעשרים שנה אחורה לאחד משיריו הראשונים "חייך וחי" שהלחין בועז שרעבי והיה הצלחה גדולה בשנת 1972 (מקום שני בפסטיבל הזמר והפזמון). ראו את השיר בספרו **היום היום**, עמ' 306.

70 יאיר רוזנבלום, שנחשב מגדולי המלחינים בישראל, נפטר ב-1996. השיר בוצע על ידי אורלי שושן ואלון כליף ומופיע בספרו של ברק **היום היום**, עמ' 210.

רְאֵי הִנֵּה אוֹסֵף אוֹתָךְ אֶל מַעְגַּל חַיִּי,
 כַּחַמְנִית אֶת חֲגָה מַסְבִּיבִי,
 רְמוֹן הַגֶּץ (ש"ה ו) בַּחֲצֵרְנוּ עַל תּוֹגַת (מְשָׁלִי י) יָמִי,
 וְאֵת עֵמוֹ סִתּוּי וְאֲבִיבִי.
 כְּאֶסּוּפִית אֲנִי שְׁלֶךְ בְּזִרְעוֹתֶיךָ אִישׁ,
 כַּפְרֵי הַסִּתּוּי נִתְקַת מַעְנָךְ,
 בָּאָה בְךָ כְּמוֹ תִינִקַת וְכְמוֹ גְבִישׁ,
 מְנַחַת עַל לֶבֶךָ בְּעָרֵב סִתּוּ.

פזמון:

קָצִיר, בְּצִיר, חֲרִישׁ, גְּדִישׁ בְּצִרְת וְקִטִּיף,
 הֶלֶב אוֹהֵב וּבְכָל עֵת עוֹד פְּעִימָה יוֹסִיף.
 זְרִיעָה שְׁתִּילָה וְנִטְיָעָה וְיָד מְגַל תְּנִיף,
 אֲהַבְתָּנוּ תִּלְבַּלֵּב כַּחֲגִיגַת אֶסִּיף (ש"מ' לד, כב).

עָבִים חוֹלְפִים בֵּין הַשְּׂמֻשׁוֹת בִּירַח אֵיתָנִים (מל"א ח, ב),
 קְדַעְתִּי שְׁתַּגִּיעִי מִרְחוֹק.
 אֲנַחְנוּ בְּאֲהַבְתָּנוּ אֶתְרוּגִים קִטְנִים,
 עוֹטְפִים בְּמוֹךְ שְׂמֹדִים כְּמוֹ תִינּוֹק.

ברק משתמש באירועים החקלאיים הפזורים לאורך לוח השנה (קציר, ⁷¹בציר, ⁷²חריש, ⁷³גדי
 ש, ⁷⁴בצרת, ⁷⁵קטיף, ⁷⁶ואסיף⁷⁷) ואף בשמו המקראי של חודש תשרי ("ירח האתנים" כמופיע
 במל"א ח, ב) ובהקבלה לתנועותיהם מהדהד גם את תנודות הלב בשיר האהבה האופטימי.
 השיר מסתיים בתחושת הביטחון של האתרוג, שגם הוא שייך לחג האסיף – האתרוג הזוגי
 נאסף אף הוא אל המוך – ביתו המוגן.

71 על פי רות ב, כג. הקציר במקרא הוא כפול ועוקב זה את זה: "לִלְקֹט עַד כְּלוֹת קָצִיר הַשְּׂעָרִים וְקָצִיר
 הַחֲטִיִּם". כלומר: קציר השעורים בא בפסח וקציר החיטים בשבועות, ככתוב "וְחָג שְׁבַעַת תַּעֲשֶׂה
 לָךְ בַּפּוּרִי קָצִיר חֲטִיִּם" (ש"מ' לד, כב).

72 למשל ויקרא כו, ה.

73 למשל בר' מה, ו.

74 למשל ש"מ' כב, ה.

75 שכמובן אינה עונה רצויה, אך המילה מקראית היא. למשל ביר' יז, ח.

76 למשל: "עֲדָנוּ בְּאֲבוֹ לֹא יִקְטָף וְלִפְנֵי כָל חֲצִיר יִיבֵשׁ" (איוב ח, יב).

77 התנ"ך מכנה בפירוש את סכות כחג האסיף. כך משתמע מציווי העלייה לרגל בשלושת הרגלים.
 ככתוב: "וְחָג שְׁבַעַת תַּעֲשֶׂה לָךְ בַּפּוּרִי קָצִיר חֲטִיִּם וְחָג הָאֶסִּיף תְּקוּפַת הַשָּׁנָה: שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה
 יִרְאָה קָל־וְכוֹרֵךְ..." (ש"מ' לד, כב-כג)

לסוגה זו של שירים ששמש הוא מקראי, ניתן להוסיף גם את "א-ל א-להי שָׁמַיִם"⁷⁸ שהוא ביטוי מנחמיה ב, ד, וכן את "אור שְׁבַעַת הַיָּמִים"⁷⁹ שהוא ביטוי מישעיהו ל, כו.

1. אפילוג

במאמר קודם⁸⁰ ערערנו מעט את השייך המיידני של שירה תנ"כית לנעמי שמר דווקא,⁸¹ וטענו שגם יורם טהרלב משתמש רבות במקרא. מאמר זה ממשיך את טענתנו ומראה עד כמה התנ"ך הוא גם בסיס כתיבתו של דודו ברק.

ומסקנה נוספת: רשימתנו זו יוצרת תחושה שדודו ברק הוא "ילד טוב ירושלים" שפותח תנ"ך לפני כתיבת כל שיר ואוהב את ארצו ואת עולמו. אמת, שברק כינה כך את עצמו ב"כותל בירושלים" שהוזכר, אולי גם ב"ארץ ישראל יפה" שעימו פתחנו, אך יש בו גם פן אחר תמים פחות. בשירים אחרים שלו, רבים מהם נמצאים בקובץ האחרון "שיר מחכה ללחן", מתחכם ברק ואף עוקץ תופעות שפתיות המאבדות את הקשר עם שורשה המקראי העתיק של השפה. כבר בשיר "זמרת הארץ" שהולחן ב-1992⁸² – ששמו הוא בעל כפל משמעות, מציג ברק את תחושתו שמישהו זמר⁸³ את שפת הארץ ושפת המקרא וזימר ללא בושא מילים כמו:

מיִשֶׁהוּ פָּנָה לָהּ עֶרְף לְמוֹלְדֵת הַקְּטָנָה,
בְּחִיּוֹף שָׁפֵם צִיֵּר לָהּ,⁸⁴ לֹא תִבַּע אֶת עֲלֻבוֹנָה.
וְהָאֶרֶץ הַבּוֹרְדֵת שְׁדָמְעוּ פְתָאוֹם עֵינֶיהָ,
עוֹד אֶת אֲדַמְתָּה עוֹבְדֵת וְלוֹחֶמֶת עַל חַיֶּיהָ.

78 בתנ"ך: "א-ל א-להי הַשָּׁמַיִם". הלחין מיקיס תיאודורקיס ודודו העניק לו גרסה עברית. השיר הושר ב-1998 על ידי הגבעטרון ומופיע בספר היום היום, עמ' 251.

79 בתנ"ך: "כָּאוֹר שְׁבַעַת הַיָּמִים". הלחין ב-1998 אבי טולדנו. השיר הושר על ידי ירדנה ארזי ואבי פרץ, ומופיע בספר היום היום, עמ' 158.

80 שירת התנ"ך (לעיל הערה 5), ושם עמ' 169.

81 על יחסה של נעמי שמר לתנ"ך כתבו רבים, למשל: טליה הורוביץ, "מסע בעקבות נעמי שמר ותנ"ך", שאנן, י (תשס"ה), עמ' 161-196; אברהם זיגמן, מדרש נעמי: נעמי שמר - המקורות היהודיים בשירתה, ירושלים תש"ע; מוטי זעירא, על הדבש ועל העוקץ: נעמי שמר סיפור חיים, בן-שמן 2017. סדרה זו שהחלה ביום טהרלב (הפניות בהערות 1, 5 לעיל), ממשיכה כאן עם דודו ברק ותמשיך בע"ה עם פזמונאים נוספים.

82 הלחין דובי זלצר וביצע זיהר כהן. השיר נמצא בספרו היום היום, עמ' 202.

83 המקור המקראי לפועל זה הוא בויקרא כה, ג-ד, ברשימת איסורי שנת השמיטה.

84 את "ארץ קטנה עם שפם" כתב מאיר גולדברג והלחינה ב-1989 קורין אלאל. המשיכו אחריהם ב-1990 חברי להקת "נוער שוליים" בראשות מיקאגי (מיכאל הירשמן), שכתבו והלחינו את "ציירי לך שפם". שני השירים הצליחו מאוד.

ובכית השני:

מִיִּשְׁהֵי אֲמָרָה בְּנַחַת: לֵךְ וְתִתְרַגַּל אִתָּהּ...⁸⁵

אי הנחת מקלוקל השפה "לֵךְ וְתִתְרַגַּל אִתָּהּ" ומהזלזול בארץ ה"מְצִיירֶת לְעֶצְמָה שָׁפָם"⁸⁶ או שהיא כבר "אֲרֶץ קְטַנָּה עִם שָׁפָם", הביאה את ברק להגן על השפה ולתבוע את עלבונה. תביעה זו באה מאותו מקום של חיבור ל"זמרת הארץ האמיתית", כלומר פירותיה האהובים. זמרת הארץ המקורית הייתה דרישת יעקב מבניו לקחת מנחת ריצוי ל"איש הרע"⁸⁷ במצרים: "קָחוּ מִזְמַרְתֵּי הָאָרֶץ בְּכָלֵיכֶם וְהוֹרִידוּ לְאִישׁ מְנַחָה מֵעֵט צָרִי וּמֵעַט דְּבַשׁ נִכְאֵת וְלֹט בְּטָנִים וְשָׂרְדִים" (בר' מא, כא) וקיבלה משנה-משמעות בדברי ר' נחמן מברסלב, שכנראה עליהם הסתמך ברק.

"היינו שזמירות וניגונים יוצאים מכנף הארץ. כי על ידי העשבים הגדילים בארץ, נעשה ניגון" (ליקוטי מוהר"ן תניינא, תורה סג).

כלומר, גידולי הארץ וניגוניה באים מאותו מקור, וכקדושת אלה כן קדושת אלה. ואכן, התחברו להם בעבודתו של ברק הארץ, פרייה, זמרתה, שפתה ומורשתה לכדי מזמור אהבה גדול.

85 תגובה ל"ך תתרגל איתה" שכתבה, הלחינה ושרה אתי אנקרי בשנת 1991.

86 לפי ברק, שמה של הלהקה "נוער שוליים" ראוי לה.

87 "האיש" הוא יוסף, שדרש להביא את האח הקטן והשאיר בינתיים אח אחר בבית הסוהר במצרים (בר' מג, יא).

